

DEMOBILIZACJA PERSONALNA WOJSKA POLSKIEGO W LATACH 1945–1947

Streszczenie. Artykuł omawia proces demobilizacji personalnej przeprowadzonej w Wojsku Polskim w latach 1945–1947. Polegał on na stopniowym zwalnianiu z wojska żołnierzy służących w nim w czasie II wojny światowej i zmniejszaniu stanu armii, by go dostosować do założeń pokojowej organizacji. Końcowym efektem tego procesu było przejście w październiku 1947 r. na system służby wojskowej obejmującej jednocześnie po dwa roczniki. Proces demobilizacji personalnej Wojska Polskiego nie był łatwy i szybki, lecz pomimo wielu problemów udało się go przeprowadzić sprawnie i w wyznaczonym terminie. Celem artykułu jest omówienie założeń tego procesu oraz przebiegu jego poszczególnych faz, głównie na podstawie dokumentów archiwalnych. Wykorzystano także w niezbędnym zakresie literaturę przedmiotu, w której często występują rozbieżne dane na temat procesu wspomnianej demobilizacji, co wymagało ich skonfrontowania z informacjami zawartymi w archiwaliach.

Słowa kluczowe: Wojsko Polskie po 1945, demobilizacja, reorganizacja armii

Pierwsze lata po zakończeniu II wojny światowej to okres odbudowy kraju ze zniszczeń wojennych, umacniania dominacji władz komunistycznych, zwalczania opozycji politycznej i podziemia zbrojnego, a w sferze wojskowej – czas demobilizacji, czyli przejścia sił zbrojnych z organizacji wojennej na stopę pokojową i kształtowania ich nowej struktury i nowego systemu szkolenia armii. Proces ten miał miejsce w latach 1945–1947. Tak długi okres był spowodowany faktem, iż w tym czasie WP¹ realizowało szereg zadań związanych z odbudową i rozminowaniem kraju, ochroną granic czy zagospodarowaniem tzw. Ziemi Odzyskanych. Siłom zbrojnym narzucono także określoną rolę polityczną, która

¹ W tekście użyto następujących skrótów: CAW WBH – Centralne Archiwum Wojskowe Centralnego Biura Historycznego, KBW – Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego, MON – Ministerstwo Obrony Narodowej, SG – Sztab Generalny, WOP – Wojska Ochrony Pogranicza, WP – Wojsko Polskie.

przejawiała się w angażowaniu ich do akcji polityczno-propagandowych związanych z referendum i wyborami do Sejmu Ustawodawczego oraz do zwalczania podziemia niepodległościowego². Celem artykułu jest przedstawienie założeń demobilizacji personalnej w polskiej armii w latach 1945–1947 oraz przebiegu tego procesu na podstawie archiwaliów i literatury przedmiotu, w której często występują rozbieżne dane na temat.

Latem 1945 r. – wobec zakończenia II wojny światowej – zaczęto rezygnować z dalszej rozbudowy sił zbrojnych, których stan etatowy pomiędzy czerwcem a wrześniem 1945 r. utrzymywał się na poziomie około 430 000 żołnierzy, a po dodaniu jednostek poza normą znajdujących się na utrzymaniu armii (głównie KBW) – około 470 000. Natomiast stan ewidencyjny wojska zwiększył się w omawianym okresie z około 330 000 do 350 000 żołnierzy, a po doliczeniu jednostek poza normą – do 380 000. Prace nad założeniami demobilizacji i pokojowej organizacji sił zbrojnych podjęto już 23 maja i niebawem opracowano plan przyszłej struktury armii oraz jej stanów osobowych. Według sugestii dowódców broni i szefów służb winna ona liczyć w okresie pokoju niemal 328 000 żołnierzy, a po doliczeniu sił będących w dyspozycji MBP pozostających na utrzymaniu MON (około 60 000 ludzi) – aż 388 000 ludzi. Propozycje te były jednak nierealne zarówno pod względem finansowym, jak i możliwości kadrowo-materiałowych³.

Po analizie całokształtu ówczesnej sytuacji międzynarodowej i wewnętrznej planiści Sztabu Generalnego stwierdzili, że liczebność armii w czasie pokoju powinna wynosić około 250 000 żołnierzy (w tym 60 000 wojsk KBW). Liczbę tę w sierpniu 1945 r. zwiększono do 255 000 żołnierzy, co wynikało z zamiaru utworzenia WOP, które miały liczyć 30 000 ludzi, przy jednoczesnym zmniejszeniu etatowej liczebności wojsk KBW z 60 000 do 25 000 oraz zwiększeniu

² D. MIERZEJEWSKI, *Wojsko Polskie w systemie państwa totalitarnego 1945–1989*, [w:] *Od armii komputowej do narodowej (XVI–XX w.)*, red. Z. KARPUS, W. REZMER, Toruń 1998, s. 351–361; C. SKUZA, *Zmiana sytuacji geopolitycznej Polski po 1945 roku*, [w:] *Polityka obronna Polski i jej siły zbrojne w latach 1945–1980*, t. 2, red. C. SKUZA, W. WRÓBLEWSKI, Szczecin 2006, s. 10–14.

³ CAW WBH, SG, IV.501.1/A.234, Referat SG o zamierzeniach organizacyjnych sił zbrojnych RP na czas pokoju z sierpnia 1945 r., k. 4–8; CAW WBH, SG, IV.501.1/A.250, Zestawienie stanu bojowego WP na 1 IX 1945 r., k. 58; W. JURGIELEWICZ, *Organizacja i działania bojowe Ludowego Wojska Polskiego w latach 1943–1945. Wybór materiałów źródłowych*, t. 1, Warszawa 1958, s. 280–282; K. FRONTCHAK, *Siły zbrojne Polski Ludowej. Przejście na stopę pokojową 1945–1947*, Warszawa 1974, s. 134–137.

stanu osobowego WP (bez KBW i WOP) ze 190 000 do 200 000 żołnierzy. Do tego należy jeszcze dodać ponad 6000 cywilnych pracowników kontraktowych, co zwiększało stan etatowy sił zbrojnych do 262 000 ludzi. Trzeba też nadmienić, iż we wrześniu 1945 r. KBW podporządkowano MBP, przez co planowany stan etatowy armii miał ulec zmniejszeniu do 236 000 ludzi, w tym 230 000 żołnierzy (wraz z WOP) i 6000 cywilnych pracowników kontraktowych⁴.

Przejście sił zbrojnych na organizację pokojową było trudnym i złożonym zadaniem, zwłaszcza pod względem demobilizacji personalnej, którą należało dokładnie zaplanować. W przeddzień rozpoczęcia tego procesu ich stan etatowy na dzień 1 września 1945 r. wynosił niemal 469 000 ludzi, w tym 431 000 w WP i 38 000 w tzw. jednostkach poza normą (głównie KBW), zaś stan ewidencyjny był niemal o 20% niższy i wynosił 382 000 osób, w tym 348 000 w WP oraz 34 000 w tzw. jednostkach poza normą⁵. Według stanu etatowego wśród 469 000 wojskowych miało się znajdować 59 500 oficerów (12,7%), 109 000 podoficerów (23,3%), 276 500 szeregowców (59%) oraz ponad 23 000 słuchaczy i kursantów (5%). Podobne proporcje istniały w tym czasie także w stanie ewidencyjnym wojska, gdyż wśród 382 000 wojskowych było 44 300 oficerów (11,6% ogółu wojskowych), 91 100 podoficerów (23,8%), 231 700 szeregowców (60,6%) oraz 15 200 słuchaczy i kursantów (4%). Przedstawiony powyżej procentowy udział poszczególnych kategorii wojskowych był również zbliżony do

⁴ CAW WBH, SG, IV.501.1/A.450, Referat o przedsięwzięciach organizacyjnych WP na 1945 r. z 14 VIII 1945 r., k. 29; K. FRONTZAK, *op. cit.*, s. 142; H. HERMANN, *Zarys rozwoju Wojska Polskiego w latach 1945–1960*, [w:] *Z dziejów wojskowości polskiej. Księga jubileuszowa profesora Kazimierza Pindla w 70. rocznicę urodzin*, red. J. GMITRUK, W. WŁODARIEWICZ, Warszawa–Siedlce 2008, s. 651; F. PUCHAŁA, A. SOŁTYSIK, *Planowanie rozwoju sił Zbrojnych PRL*, [w:] *Sztab Generalny (Główny) Wojska Polskiego 1918–2003*, red. T. PANECKI, F. PUCHAŁA, J. SZOSTAK, Warszawa 2003, s. 254; B. MIŚKIEWICZ, *Wojsko Polskie XX w. Zwycięstwa i niepowodzenia żołnierza polskiego*, Poznań 2006, s. 173–174; *Mała kronika Ludowego Wojska Polskiego 1943–1973*, red. M. PLIKUS, Warszawa 1975, s. 223; J. KAJETANOWICZ, *Polskie wojska lądowe 1945–1960. Skład bojowy, struktury organizacyjne i uzbrojenie*, Toruń 2004, s. 32; J. BABUŁA, *Wojsko Polskie 1945–1989. Próba analizy operacyjnej*, Warszawa 1998, s. 330.

⁵ CAW WBH, SG, IV.501.1/A.250, Zestawienie stanu bojowego WP na 1 IX 1945 r., brak paginacji. Do tego zestawienia należałoby jeszcze dodać 2031 pracowników cywilnych wojska, przez co ogólny stan faktyczny armii wzrósłby do 384 378 ludzi, nie udało się natomiast ustalić, jaki był w owym czasie stan etatowy pracowników kontraktowych. Nieco inne dane podał H. HERMANN (*op. cit.*, s. 650–651), według którego we wrześniu 1945 r. ogólny stan etatowy WP wynosił 469 000 żołnierzy, a stan ewidencyjny 394 000. Te same dane podał również Z. PAŁSKI, *Rozwój Wojska Polskiego w latach 1945–1989*, [w:] *Od armii komputerowej...*, s. 365).

danych dotyczących samego WP (bez jednostek poza normą), które 1 września 1945 r. liczyło etatowo 430 800 wojskowych, w tym 55 300 oficerów (12,8%), 99 400 podoficerów (23,1%), 255 100 szeregowców (59,7) oraz 21 000 słuchaczy i kursantów (4,9%), zaś według stanu faktycznego – 348 000 żołnierzy, w tym 41 000 oficerów (11,7%), 85 500 podoficerów (24,5%), 208 000 szeregowców (59,7%) oraz 14 100 słuchaczy i kursantów (4,1%)⁶.

Już latem 1945 r. podjęto działania ukierunkowane na zmniejszenie stanów osobowych czynnych dywizji oraz zawiązków operacyjnych, w wyniku czego stan faktyczny 1. Armii WP w okresie maj–sierpień zmalał z 75 000 do 60 000 żołnierzy, a 2. Armii WP – z 70 000 do niespełna 55 000. Najliczniejszym zespołem jednostek wojskowych latem 1945 r. był odwód Naczelnego Dowództwa WP (skupiający wszystkie jednostki tyłowe oraz jednostki bojowe znajdujące się w trakcie formowania), który 1 września liczył prawie 232 000 żołnierzy⁷.

Pierwszy plan redukcji sił zbrojnych przygotowany w sierpniu 1945 r. przewidywał, iż etatowo miały one liczyć na stopie pokojowej 257 000 ludzi, w tym 251 000 wojskowych (97,6% całości sił zbrojnych) i 6000 pracowników cywilnych (2,4%). Wśród 251 000 wojskowych miało być niemal 42 000 oficerów (16,8% wojskowych), 72 000 podoficerów (28,8%), 124 000 szeregowców (49,5%) oraz niemal 12 500 słuchaczy i kursantów (4,9%). Jednak pod koniec sierpnia planowany stan etatowy polskiej armii na stopie pokojowej powiększono o 5000 wojskowych – do 262 000 ludzi, w tym 256 000 wojskowych (97,7% ogólnego stanu etatowego sił zbrojnych). Nowa struktura polskiej armii na czas pokoju przewidywała zredukowanie jej stanu etatowego niemal o 45% (z 461 000 do 262 000), a samego WP⁸ aż o 55% (z 430 000 do 200 000 ludzi). Jednak z uwagi na wykorzystanie części wojsk do rozminowywania kraju i jego odbudowy oraz zwalczania podziemia zbrojnego redukcja stanów osobowych

⁶ CAW WBH, SG, IV.501.1/A.234, Referat o zamierzeniach organizacyjnych sił zbrojnych RP na czas pokoju z sierpnia 1945 r., brak paginacji; CAW WBH, SG, IV.501.1/A.450, Referat o przedsięwzięciach organizacyjnych WP na 1945 r. z 14 VIII 1945 r., brak paginacji.

⁷ CAW WBH, SG, IV.501.1/A.250, Zestawienie stanu bojowego WP na 1 IX 1945 r., brak paginacji; CAW WBH, SG, IV.501.1/A.262, Meldunek o stanie bojowym WP z 15 VI 1945 r., brak paginacji; K. KACZMAREK, *1 Armia WP w pierwszych miesiącach po zakończeniu wojny*, „Myśl Wojskowa” 1983, R. 39, z. 3, s. 85–91; K. KACZMAREK, *Druga Armia Wojska Polskiego*, Warszawa 1978, s. 648–652.

⁸ Bez WOP i KBW.

jednostek piechoty, wojsk inżynieryjno-saperskich i oddziałów budownictwa wojskowego miała zostać ukończona dopiero na początku 1946 r.⁹

Zgodnie z opracowanymi założeniami, na stopie pokojowej na jednego oficera miało przypadać w przybliżeniu dwóch podoficerów i trzech szeregowców, a więc znacznie mniej niż na stopie wojennej, gdy na oficera przypadało średnio dwóch podoficerów i pięciu szeregowych. Proporcje te odpowiadały potrzebom armii w czasie pokoju, której struktura miała być w znacznym stopniu skadrowana, a oficerowie i podoficerowie mieli stanowić aż niemal 45% ogółu wojskowych. Obok określenia wielkości sił zbrojnych na stopie pokojowej należało również opracować plany ich pokojowej reorganizacji oraz przyszłą strukturę jednostek wojskowych. Ponadto należało przygotować wykazy jednostek do rozformowania i przeformowania, a także wykazy jednostek do sformowania ze względu na specyfikę zadań wojska w czasie pokoju (pierwsze jednostki wojskowe – głównie magazyny i składy frontowe – zaczęto rozformowywać już latem roku 1945)¹⁰.

Tabela 1

Udział poszczególnych broni i służb w strukturze WP w planie jego przejścia na organizację pokojową z sierpnia 1945 r.

Wyszczególnienie	Stan na 20 VIII 1945 r.		Planowany stan na stopie pokojowej w końcu 1945 r.	
	Stan etatowy	Procent	Stan etatowy	Procent
Piechota	202 970	47,3	100 639	50,2
Kawaleria	5429	1,3	4767	2,4
Wojska pancerne i zmotoryzowane	21 309	5,0	11 359	5,7
Artyleria	43 393	10,1	16 034	8,0

⁹ CAW WBH, SG, IV.501.1/A.450, Referat o przedsięwzięciach organizacyjnych WP na 1945 r. z sierpnia 1945 r., brak paginacji. Niemal 60 000 ludzi miało pozostać w piechocie z uwagi na zaangażowanie tego rodzaju broni w zwalczanie podziemia zbrojnego, 3800 w wojskach inżynieryjno-saperskich zaangażowanych w rozminowanie kraju oraz prawie 7000 ludzi w oddziałach budownictwa wojskowego, niezbędnych przy pracach budowlanych.

¹⁰ CAW WBH, SG, IV.501.1/A.250, Referat o zamierzeniach organizacyjnych sił zbrojnych RP na czas pokoju z sierpnia 1945 r. i Zestawienie stanu bojowego WP na 1 IX 1945 r., brak paginacji. W tym czasie zapadła decyzja, że wojska KBW zostaną pod koniec sierpnia formalnie podporządkowane MBP, a nowym elementem sił zbrojnych miało być WOP utworzone rozkazem z 13 września.

Tabela 1 (cd.)

Wyszczególnienie	Stan na 20 VIII 1945 r.		Planowany stan na stopie pokojowej w końcu 1945 r.	
	Stan etatowy	Procent	Stan etatowy	Procent
Wojska chemiczne	1194	0,3	319	0,1
Wojska łączności	10 026	2,3	3565	1,8
Wojska inżynieryjno-saperskie	14 270	3,3	4112	2,0
Wojska samochodowe	7528	1,7	2400	1,2
Oddziały budownictwa wojskowego	13 892	3,2	1542	0,8
Sztaby i dowództwa wojskowe	9476	2,2	7518	3,8
Organa informacji wojskowej	1812	0,4	1589	0,8
RKU i komendy miast	13 199	3,1	3099	1,5
Służba zdrowia	15 325	3,6	6077	3,0
Służba weterynaryjna	884	0,2	273	0,1
Instytucje kwatermistrzostwa	17 112	4,0	1721	0,9
Instytucje Polityczno-Wychowawcze	1509	0,3	774	0,3
Instytucje sądowe	369	0,1	354	0,2
Wojskowe zakłady naukowe	26 206	6,1	14 481	7,2
Lotnictwo	18 400	4,3	14 564	7,3
Marynarka Wojenna	2547	0,6	5000	2,5
Instytucje handlu wojskowego	2517	0,6	514	0,2
Razem WP	429 367	100	200 701	100
KBW	32 164		25 000	
WOP	–		30 000	
Ogółem siły zbrojne	461 531		255 701 + 6137 pracowników kontraktowych	

Źródło: CAW WBH, SG, sygn. IV.501.1/A.450, Referat o przedsięwzięciach organizacyjnych WP na 1945 r. z sierpnia 1945 r., brak paginacji.

Naczelne władze wojskowe musiały także opracować nowy system dowodzenia siłami zbrojnymi w czasie pokoju, określić zasady powiązań strukturalno-organizacyjnych dowództw szczebla centralnego i okręgowego, wszystkich jednostek wojskowych oraz służb. Z uwagi na rosnącą rolę broni pancernej i lotnictwa polscy sztabowcy musieli w planowanej reorganizacji armii uwzględnić również i ten aspekt, co przełożyło się musiało na określenie struktury i liczebności poszczególnych rodzajów wojsk, broni i służb. Uwzględnić przy tym należało możliwości

finansowe państwa oraz stan posiadania uzbrojenia i sprzętu wojskowego, które choć w miarę nowoczesne, to jednak były już w znacznym stopnie wyeksploatowane. Redukcji stanów osobowych sił zbrojnych towarzyszyło dążenie do zachowania przez nie jak największej zdolności bojowej, toteż przewidywany udział procentowy poszczególnych rodzajów broni i służb w strukturze polskiej armii zasadniczo miał pozostać na zbliżonym poziomie z czasów wojny, choć niektóre rodzaje broni i służb miały nieznacznie wzrosnąć w strukturze procentowej WP¹¹.

Proces przejścia sił zbrojnych na stopę pokojową zaplanowano przeprowadzić w dwóch etapach: od września do końca grudnia 1945 r. miano dokonać zasadniczych zmian w strukturze sił zbrojnych, a w pierwszych miesiącach 1946 r. dokończyć rozpoczętą reorganizację jednostek wojskowych, w których do tej pory z różnych powodów jej nie przeprowadzono. O skali podjętych działań może świadczyć fakt, iż w WP w 1945 r. sformowano 911 jednostek i instytucji wojskowych oraz 521 rozformowano, a z kolei rok później utworzono 562 inne jednostki i instytucje wojskowe, zaś 257 jednostek i instytucji wojskowych rozformowano¹².

Zmianom strukturalnym towarzyszyć miała demobilizacja personalna przeprowadzana stopniowo od września 1945 r. do października 1947 r., kiedy to proces ten zakończyło przejście sił zbrojnych na system czynnej służby wojskowej opartej na dwóch rocznikach poborowych. Z uwagi na złożoność wspomnianego procesu została ona podzielona na kilka faz. Według sprawozdania z działalności Departamentu Poboru i Uzupełnień za okres od sierpnia 1944 r. do 31 grudnia 1946 r. faz miało być pięć: I faza – miała trwać od 10 września do końca grudnia 1945 r., II faza – od 20 lutego do 15 marca 1946 r., III faza – od 15 września do 20 listopada 1946 r., IV faza – od 5 lutego do 5 marca 1947 r. oraz V faza – od 1 do 8 lipca 1947 r. Natomiast według sprawozdania Departamentu Poboru i Uzupełnień za lata 1945–1947 miało być ich siedem: I faza – od 10 września do 20 grudnia 1945 r., II faza – od 20 do 28 lutego 1946 r., III faza – od 20 lutego do 15 marca 1946 r., IV faza – od 15 września do 25 listopada 1946 r., V faza – w dniach 5–10 lutego 1947 r., VI faza – od 22 lutego do 8 marca 1947 r. i VII faza – w dniach 1–8 sierpnia 1947 r. Jak widać, okresy poszczególnych etapów demobilizacji personalnych w zasadzie

¹¹ CAW WBH, SG, IV.501.1/A.450, Referat o przedsięwzięciach organizacyjnych WP na 1945 r. z sierpnia 1945 r., brak paginacji; H. HERMANN, *op. cit.*, s. 651–652.

¹² CAW WBH, SG, IV.501.1/A.184, Sprawozdanie z działalności Oddziału Ogólno-Organizacyjnego SG za okres od 10 IX 1944 r. do 25 IV 1947 r., brak paginacji.

się pokrywają i jeśli je porównamy, to okazuje się, iż II i III oraz V i VI faza demobilizacji w ujęciu drugiego sprawozdania pokrywa się z terminem odpowiednio II i VI fazy demobilizacji z pierwszego sprawozdania Departamentu Poboru i Uzupełnień, co skłania do stwierdzenia, iż w ujęciu czasowym mamy do czynienia z pięcioma etapami demobilizacji, zaś z punktu widzenia poszczególnych rozkazów demobilizacyjnych można mówić o siedmiu fazach i ta wersja będzie kanwą dalszych rozważań¹³.

Demobilizacja personalna sił zbrojnych była złożonym procesem, który należało dobrze przygotować. Dodatkowym problemem był fakt, iż część żołnierzy wyrażała chęć wyjazdu na dawne wschodnie tereny II Rzeczypospolitej – przyłączone obecnie do Związku Radzieckiego, gdzie mieszkała przed wojną. Byli to w większości Polacy lub Ukraińcy posiadający w II RP polskie obywatelstwo, którzy chcieli powrócić do swych rodzin, względnie przyjechać z nimi w ramach procesu repatriacji do Polski. Z uwagi na skalę procesu demobilizacji personalnej przygotowania do jej przeprowadzenia podjęto już latem 1945 r. – 19 lipca Departament Poboru i Uzupełnień wydał pierwsze zarządzenie nakazujące opracowanie jej ogólnych zasad. W tym celu należało najpierw uporządkować ewidencje stanu osobowego we wszystkich jednostkach i instytucjach wojskowych, a także przygotować dla zdemobilizowanych zaopatrzenie pod względem pieniężnym, żywnościowym i mundurowym. Ponadto opracowano zasadę, iż przy wszystkich kolejnych rozkazach demobilizacyjnych II wiceminister Obrony Narodowej będzie wydawał szczegółowe zarządzenia wykonawcze o sposobie jej przeprowadzenia. Obejmowały one kluczowe kwestie, takie jak: przygotowanie dokumentów i zaświadczeń dla zdemobilizowanych o przebiegu ich służby wojskowej, kwestie ich zaopatrzenia materialnego i finansowego, kolejność zwalniania poszczególnych kategorii demobilizowanych żołnierzy, zasady ich grupowania i dalszego przewozu (zarówno zwalnianych na teren Polski, jak i na teren Związku Radzieckiego), sposoby przeprowadzenia uroczystych pożegnań żołnierzy w jednostkach oraz zasady sporządzania raportów o przebiegu demobilizacji personalnej i ich przesyłania do Departamentu Poboru i Uzupełnień. Dodatkowo, przed każdą fazą demobilizacji Wydziały Polityczno-Wychowawcze jednostek i instytucji wojskowych współpracować miały z władzami

¹³ CAW WBH, Gabinet ministra ON, IV.500.1/A.139, Sprawozdanie z działalności Departamentu Poboru i Uzupełnień za okres od sierpnia 1944 r. do 31 XII 1946 r., brak paginacji; K. FRONT-
CZAK, *op. cit.*, s. 273–276.

cywilnymi oraz organizacjami społecznymi w celu ułatwienia zdemobilizowanym znalezienia odpowiedniej pracy lub skierowania do nauki zawodu¹⁴.

Sposób przeprowadzenia wszystkich faz demobilizacji personalnej był podobny. Demobilizowanych żołnierzy zbierano w większe grupy (zazwyczaj kilkudziesięcioosobowe) i kierowano do miejsca zamieszkania z obowiązkiem zgłoszenia się tam do najbliższej Rejonowej Komendy Uzupełnień celem wpisanego do prowadzonej przez nią ewidencji rezerw. Nieco inna była procedura w przypadku demobilizowanych, którzy chcieli wyjechać do Związku Radzieckiego. W tym przypadku kierowano ich do Punktów Zbornych Armii Czerwonej, skąd kierowano ich do miejsc zamieszkania w ZSRR. Trzeba tu dodać, iż terminy demobilizacji dla tych żołnierzy były dostosowane do wyznaczonych terminów przyjmowania ich przez wspomniane punkty zborne. Precyzyjne odtworzenie przebiegu poszczególnych faz demobilizacji personalnej jest jednak trudne z uwagi na rozbieżności występujące zarówno w źródłach archiwalnych, jak i literaturze. Przekładowo, według Kazimierza Frontczaka, w I fazie – przeprowadzonej na mocy rozkazu ministra ON z 18 sierpnia 1945 r. – zwolniono z szeregów wojska do końca grudnia 1945 r. 134 500 osób, w tym 128 300 podoficerów i szeregowych (według innych danych archiwalnych 128 800 osób). W fazie tej zdemobilizowano podoficerów roczników 1915 i starszych oraz szeregowców roczników 1920 i starszych, zaś na wstępie tej fazy (przed 10 września) zwolniono nauczycieli szkół średnich i wyższych¹⁵.

Tabela 2

Demobilizacja podoficerów i szeregowych w I fazie demobilizacji personalnej od 10 września do końca grudnia 1945 r.

Okres	Podoficerowie	Szeregowi	Razem
10–20 września	317	124	441
20 września – 10 października	8193	35 219	43 412
1–15 listopada	10 495	9020	19 515

¹⁴ CAW WBH, SG, IV.501.1/A.1138, Sprawozdanie o demobilizacji WP w czasie od 10 IX 1945 r. do 31 X 1947 r., brak paginacji.

¹⁵ CAW WBH, SG, IV.501.1/A. 234, Referat o zamierzeniach organizacyjnych sił zbrojnych RP na czas pokoju z sierpnia 1945 r., brak paginacji; CAW WBH, SG, IV.501.1/A.250, Zestawienie stanu bojowego WP na 1 IX 1945 r., brak paginacji; K. FRONTCZAK, *op. cit.*, s. 289.

Tabela 2 (cd.)

Okres	Podoficerowie	Szeregowi	Razem
20 listopada – 5 grudnia	14 853	11 243	26 096
5–20 grudnia	–	9548	9548
zwolnieni żołnierze-studenci	350	151	501
zwolniono w późniejszych terminach do dnia 31 V 1946 r.	11 131	17 618	28 749
Ogółem	45 339	82 923	128 262

Źródło: CAW WBH, SG, sygn. IV.501.1/A.1138, Sprawozdanie o demobilizacji WP w czasie od 10 IX 1945 r. do 31 X 1947 r., brak paginacji.

Po zakończeniu I fazy demobilizacji personalnej, 1 stycznia 1946 r. siły zbrojne liczyły etatowo 293 400 osób, w tym 265 600 w WP (wraz z WOP) oraz 27 700 w tzw. jednostkach poza normą (głównie KBW podległy Ministerstwu Bezpieczeństwa Wewnętrznego, lecz w praktyce pozostający na pełnym utrzymaniu MON do końca 1945 r.), a według stanu ewidencyjnego – 237 900, w tym 210 700 w WP i 27 300 w jednostkach poza normą. Do tego zestawienia należałoby jeszcze dodać 12 700 pracowników cywilnych wojska, przez co stan faktyczny sił zbrojnych wynosił łącznie 250 700 ludzi. W efekcie I fazy demobilizacji personalnej oraz w poprzedzającym ją okresie letnim ogólny stan etatowy sił zbrojnych zmniejszył się o 175 300 osób, a stan ewidencyjny o 144 400. Natomiast ogólny stan etatowy samego WP zmalał o 165 200 ludzi, a stan ewidencyjny o 138 000. Oznaczało to redukcję sił zbrojnych o około 38% zarówno pod względem stanu etatowego, jak i stanu faktycznego. Jednak szybko okazało się, że utrzymanie armii na poziomie ze stycznia 1946 r. było niemożliwe z uwagi na ograniczenia finansowe MON¹⁶. Spowodowało to podjęcie dalszych prac ukierunkowanych na głębszą redukcję stanów osobowych armii, mającą się odbyć w 1946 r., dzięki którym miała ona ulec zmniejszeniu do 200 000 żołnierzy. Jednak pod koniec pierwszego kwartału zredukowany po raz kolejny budżet

¹⁶ CAW WBH, SG, IV.501.1/A.250, Zestawienie stanu bojowego WP na 1 IX 1945 r., brak paginacji; CAW WBH, SG, IV.501.1/A.317, Meldunek o stanie bojowym WP na 1 I 1946 r., brak paginacji; K. FRONTCZAK, *op. cit.*, s. 289; H. HERMANN, *op. cit.*, s. 652. Podobne dane zawiera referat SG o zamierzeniach organizacyjnych na 1946 r., według którego etatowy stan WP (bez KBW) w dniu 1 I 1946 r. wynosił 265 776 żołnierzy, w tym 42 787 oficerów, 69 070 podoficerów, 139 249 szeregowców oraz 14 670 słuchaczy i kursantów, a stan faktyczny – 209 221 ludzi, w tym 35 792 oficerów, 51 670 podoficerów, 112 372 szeregowców oraz 9387 słuchaczy i kursantów (CAW WBH, SG, IV.501.1/A.431, Referat o zamierzeniach organizacyjnych w WP na 1946 r.).

resortu obrony wymusił ograniczenie planowanego stanu etatowego armii do około 182 000 żołnierzy w końcu tego roku, czemu towarzyszyć miały dalsze zmiany w jej strukturze organizacyjnej¹⁷.

Zgodnie z nowymi planami do końca 1946 r. stan etatowy WP miał się zmniejszyć o około 83 000 żołnierzy, by osiągnąć wspomniany poziom 182 000 ludzi. W ramach redukcji planowano zmniejszyć korpus oficerski o 14 500 etatów, korpus podoficerski o 29 000, korpus szeregowych o 38 500, a etaty słuchaczy i kursantów szkół wojskowych o 2000¹⁸. W ramach II i III fazy procesu demobilizacji personalnej (przeprowadzonej na podstawie dwóch rozkazów ministra ON z 6 lutego 1946 r.) – trwającej od 20 lutego do 15 marca 1946 r. – zdemobilizowano podoficerów roczników 1915–1920, podoficerów i szeregowych rocznika 1927 oraz młodszych (jako niepodlegających powszechnemu obowiązkowi wojskowemu), a także podoficerów i szeregowych roczników 1922–1926, którzy do 1 marca 1946 r. ukończyli okres dwuletniej służby wojskowej. W okresie tym kontynuowano także demobilizację oficerów oraz żołnierzy podlegających demobilizacji w I fazie, którzy z różnych przyczyn nie zostali zwolnieni do cywila przed końcem 1945 r.¹⁹

Z kolei IV faza demobilizacji przeprowadzona od września do listopada 1946 r. (na podstawie rozkazu ministra ON z 19 sierpnia) obejmowała podoficerów i szeregowych rocznika 1921. Dodatkowo, rozkazem ministra z 22 listopada, zarządzone zwolnienie z czynnej służby wojskowej tych żołnierzy mających za sobą dwuletnią służbę wojskową, którzy przedłożyli podanie z uzasadnieniem potwierdzającym ich ciężkie warunki rodzinne (tzw. jedyni żywiciela rodziny). W toku tej fazy zdemobilizowano do końca grudnia 6986 podoficerów i 11 760 szeregowych (łącznie 18 746 ludzi). Ostatecznie na koniec 1946 r. stan sił zbrojnych zmalał do zaplanowanego poziomu około 182 000 żołnierzy. Łącznie w wyniku demobilizacji, która miała miejsce w całym 1946 r., ogólny stan etatowy armii zmniejszył się o około 83 000 z 265 000 do około 182 000–183 500 żołnierzy, podczas gdy stan faktyczny (w wyniku II, III i IV fazy demobilizacji personalnej) jedynie o 33 000 z około 211 000 na początku stycznia

¹⁷ CAW WBH, SG, IV.501.1/A.184, Sprawozdanie z działalności Oddziału Ogólnorganizacyjnego SG za okres od 10 IX 1944 r. do 25 IV 1947 r., brak paginacji; J. KAJETANOWICZ, *op. cit.*, s. 34–35; F. PUCHAŁA, A. SOŁTYSIK, *op. cit.*, s. 255.

¹⁸ CAW WBH, SG, IV.501.1/A.431, Plan zamierzeń organizacyjnych w WP na 1946 r., brak paginacji. Kierunek zmian strukturalnych miał zasadniczo zachować dotychczasowy poziom procentowy głównych broni i służb, czemu towarzyszył pogłębiający się proces kadrowania jednostek wojskowych.

¹⁹ K. FRONTZAK, *op. cit.*, s. 275.

1946 r. do około 178 000 żołnierzy w grudniu tego roku. Według sprawozdania Departamentu Poboru i Uzupełnień od 10 września 1945 r. do końca 1946 r. zdemobilizowano z wojska 180 392 osób²⁰.

Tabela 3

Demobilizacja podoficerów i szeregowych w II i III fazie demobilizacji personalnej w 1946 r.

Okres	Podoficerowie	Szeregowi	Razem
II faza – 20–28 lutego	646	1475	2121
III faza – 20 lutego – 15 marca	8954	2557	11 511
III faza – zwolniono w późniejszych terminach do 31 maja	748	527	1275
Ogółem w II i III fazie	10 348	4559	14 907
IV faza – 15–25 września	3278	5808	9086
IV faza – 21–31 października	1366	2949	4315
IV faza – zwolniono w późniejszych terminach	1030	1658	2688
IV faza – zwolnieni szeregowi rozkazem nr 280	1312	1345	2657
Ogółem w IV fazie	6986	11 760	18 746

Źródło: CAW WBH, SG, sygn. IV.501.1/A.1138, Sprawozdanie o demobilizacji WP w czasie od 10 IX 1945 r. do 31 X 1947 r., brak paginacji.

Procesowi demobilizacji towarzyszył stały element, jakim była tendencja do ciągłego zwiększania liczby cywilnych pracowników kontraktowych, którzy mogli zastępować wojskowych w pracach o charakterze administracyjnym lub też w służbach specjalistycznych (np. w służbie zdrowia pracownicy cywilni niebawem stanowić będą połowę ogółu zatrudnionych). Już w 1946 r. liczba pracowników cywilnych w wojsku wzrosła z około 13 000 do 16 000 osób, w wyniku czego ogólny stan etatowy sił zbrojnych w końcu grudnia 1946 r. uległ zredukowaniu do około 198 000–200 000 ludzi, w tym około 182 000–183 500 żołnierzy i 16 000 pracowników cywilnych²¹.

²⁰ CAW WBH, SG, IV.501.1/A.431, Plan zamierzeń organizacyjnych w WP na 1946 r., brak paginacji.

²¹ CAW WBH, SG, sygn. IV.501.1/A.317, Meldunek o stanie bojowym WP na 1 I 1946 r., brak paginacji; CAW WBH, Departament Poboru i Uzupełnień, IV.501.2.179, Meldunek o stanie bojowym WP na 1 XII 1946 r., brak paginacji.

Proces demobilizacji personalnej miał się zakończyć w 1947 r., na co nałożyły się kolejne ograniczenia finansowe budżetu MON, skutkujące większymi redukcjami, niż wcześniej planowano. W opracowanych już w sierpniu 1946 r. wytycznych do rozwoju sił zbrojnych na lata 1947–1949 w zasadzie zamierzano zachować zaplanowany na koniec 1946 r. stan etatowy sił zbrojnych, który miał do końca 1949 r. nieznacznie wzrosnąć do około 198 000 wojskowych i 15 000 pracowników kontraktowych. Jednak słabość gospodarcza kraju i brak kredytów na zakupy sprzętu wojskowego zmusiły władze wojskowe do wycofania się z tego projektu²².

Powyższe względy sprawiły, że w styczniu 1947 r. podjęto prace nad nowym planem zamierzeń organizacyjnych w 1947 r., połączonym z końcową fazą demobilizacji personalnej. Tym razem postanowiono zmniejszyć stan etatowy WP wynoszący 1 kwietnia 1947 r. 200 200 ludzi (183 500 żołnierzy²³ i 16 700 pracowników kontraktowych) do poziomu 162 800 osób w końcu tego roku, wśród których miało się znajdować 150 000 wojskowych i 12 700 pracowników cywilnych. Reorganizację struktur armii i redukcję stanów osobowych armii na podstawie powyższego planu wdrożono w życie rozkazem MON z 6 lutego. Zgodnie z nim postanowiono rozformować jednostki niemające już większego znaczenia w nowoczesnej wojnie (np. jedyną dywizję kawalerii), pogłębić proces kadrowania części pododdziałów wchodzących w skład jednostek wojskowych z zachowaniem ich możliwości mobilizacyjnych i zasadniczej struktury oraz rozformować jednostki i instytucje wojskowe zbędne w czasie pokoju (głównie w ramach służb)²⁴.

Jak wspomniano, zamierzenia organizacyjne w siłach zbrojnych na 1947 r. połączone zostały z kolejnymi fazami demobilizacji personalnej. Już w dniach od 5 do 10 lutego przeprowadzono V fazę, w ramach której – na podstawie rozkazu ministra ON z 22 stycznia 1947 r. – zwolniono podoficerów i szeregowych (bez względu na rok urodzenia), którzy do 1 września 1946 r. ukończyli dwuletni okres służby wojskowej. Z kolei w trakcie VI fazy demobilizacji – w myśl

²² CAW WBH, SG, IV.501.1/A.454, Wytyczne rozwoju WP na lata 1947–1949, brak paginacji; J. KAJETANOWICZ, *op. cit.*, s. 35; H. HERMANN, *op. cit.*, s. 653; Z. PALSKI, *op. cit.*, s. 365–366; F. PUCHAŁA, A. SOŁTYSIK, *op. cit.*, s. 255–256.

²³ W tym 22 600 żołnierzy WOP.

²⁴ CAW WBH, SG, IV.501.1/A.184, Sprawozdanie z działalności Oddziału Ogóln organizacyjnego SG za okres od 10 IX 1944 r. do 25 IV 1947 r., brak paginacji; J. KAJETANOWICZ, *op. cit.*, s. 35; F. PUCHAŁA, A. SOŁTYSIK, *op. cit.*, s. 256.

rozkazu ministra ON z 11 lutego – zwolniono od 26 lutego do 8 marca podoficerów i szeregowych (bez względu na rok urodzenia), którym 31 marca 1947 r. kończył się dwuletni okres służby wojskowej. Całość procesu demobilizacji personalnej zwieńczyła VII faza, przeprowadzona – zgodnie z rozkazem ministra ON z 23 maja – w dniach 1–8 lipca 1947 r. Tym razem zwolnieniu podlegali podoficerowie i szeregowi, którym (również bez względu na rok urodzenia) 30 czerwca skończył się dwuletni okres służby wojskowej²⁵.

Tabela 4

Demobilizacja podoficerów i szeregowych w V, VI i VII fazie demobilizacji w 1947 r.

Faza demobilizacji	Podoficerów	Szeregowych	Razem
Faza V – 5–10 lutego 1947 r.	7549	11 726	19 275
zwolnieni w późniejszych terminach	699	585	1284
Razem w V fazie	8248	12 311	20 559
Faza VI – 26 lutego – 8 marca 1947 r.	5651	9596	15 247
zwolnieni w późniejszych terminach	2571	4620	7191
Razem w VI fazie	8222	14 216	22 438
Faza VII – 1–8 lipca 1947 r.	8456	11 575	20 031
zwolnieni do 30 października	5818	18 360	24 178
Razem w fazie VII	14 274	29 935	44 209
Ogółem w 1947 r.	30 744	56 462	87 206

Źródło: CAW WBH, SG, sygn. IV.501.1/A.1138, Sprawozdanie o demobilizacji WP w czasie od 10 IX 1945 r. do 31 X 1947 r., brak paginacji.

Ogółem w trakcie całego procesu demobilizacji personalnej od 10 września 1945 r. do 31 października 1947 r. zwolniono z wojska 93 417 podoficerów i 155 704 szeregowych (łącznie 249 121 osób). Oprócz tego – na podstawie zarządzenia z 23 listopada 1945 r. i na podstawie orzeczeń wojskowych komisji lekarskich zwolniono 2757 podoficerów i 9709 szeregowych (łącznie 12 466 osób)

²⁵ CAW WBH, SG, IV.501.1/A.1138, Sprawozdanie o demobilizacji WP w czasie od 10 IX 1945 r. do 31 X 1947 r., brak paginacji; CAW WBH, SG, IV.501.1/A.184, Sprawozdanie z działalności Oddziału Ogólno-Organizacyjnego SG za okres od 10 IX 1944 r. do 25 IV 1947 r., brak paginacji. Według K. Frontczaka (K. FRONTCAK, *op. cit.*, s. 307) stan etatowy WP na 1 V 1947 r. wynosił 147 396 żołnierzy, w tym 24 405 oficerów, 37 800 podoficerów oraz 85 191 szeregowych i podchorążych.

uznanych za niezdolnych do służby liniowej, a także 1292 podoficerów i 1131 szeregowych (łącznie 2423 osoby) z powodu indywidualnych próśb o uznaniu ich za tzw. jedynych żywicieli rodzin oraz 746 podoficerów i 683 szeregowych (łącznie 1429 osób) jako specjalistów przemysłu węglowego (w myśl zarządzenia z 3 listopada 1945 r.). W rezultacie w trakcie całego procesu demobilizacji zwolniono ogółem 265 439 osób w korpusie podoficerów i szeregowych, w tym 98 212 podoficerów i 167 227 szeregowych. Warto dodać, że z całej tej grupy zdecydowana większość, bo aż 215 327 podoficerów i szeregowych po zdemobilizowaniu zamieszkała w Polsce, a 50 112 osób wyjechało do Związku Radzieckiego, skąd część powróciła później do kraju wraz z rodzinami. Dodatkowo w KBW zdemobilizowano 26 171 żołnierzy (w tym 9430 podoficerów i 16 741 szeregowych), przez co łączna liczba zwolnionych z obu tych formacji (WP i KBW) wyniosła 291 610 osób. Spośród nich zdecydowaną większość – bo aż 214 500 żołnierzy (czyli 73,6%), zdemobilizowały dowództwa okręgów wojskowych (48 100 w OW I, 37 300 w OW III, 36 800 w OW IV, 31 300 w OW II, 30 000 w OW V, 20 600 w OW VII i 11 000 w OW VI). Natomiast pozostałą część zdemobilizowały bezpośrednio instytucje centralne MON, gdzie zmiany organizacyjne zmierzały generalnie do obniżenia stanów osobowych i usprawnienia funkcjonowania instytucji kierowniczych wojska i jednostek bezpośrednio im podległych. Stopniowo, przy zachowaniu wiodącej roli wojsk lądowych (95,4% w 1945 r. i 89,7% w 1947 r.), wzrastało znaczenie lotnictwa i Marynarki Wojennej²⁶.

Wraz z procesem kadrowania armii postępowało usuwanie z jej szeregów oficerów wywodzących się z wojska II RP, będących wychowankami szkół oficerskich, którzy ukończyli je w trakcie służby w tzw. ludowym WP. Równie istotnym elementem było odsyłanie do Armii Czerwonej (od lipca 1946 r. noszącej nazwę Armii Radzieckiej) oficerów oddelegowanych czasowo do służby w WP, którzy w sierpnia 1945 r. stanowili około 40% kadry oficerskiej w polskiej armii²⁷. W kolejnych latach ich liczba systematycznie malała i pod koniec 1948 r. stanowili oni w zależności od rodzaju broni od 6 do 10% kadry oficerskiej, podczas gdy oficerowie i podoficerowie sprzed 1939 r. – około 24%, zaś zdecydowaną większość – bo aż 70% – wychowankowie tzw. odrodzonego WP.

²⁶ K. FRONTCAK, *op. cit.*, s. 81; H. HERMANN, *op. cit.*, s. 654–655; L. GROT, T. KONECKI, E. NALEPA, *Pokojowe dzieje Wojska Polskiego*, Warszawa 1988, s. 52; K. FRONTCAK, *op. cit.*, s. 127.

²⁷ Według danych na 2 VIII 1945 r. na 40 859 oficerów – 24 463 było Polakami, a 16 396 oficerami Armii Czerwonej.

Tabela 5

Zestawienie stanu osobowego sił zbrojnych z lat 1945–1948

	Oficerowie		Podoficerowie		Szeregowi		Słuchacze i kursanci		Żołnierze ogółem		Pracownicy kontraktowi	
	D	E	D	E	D	E	D	E	D	E	D	E
Stan na 1 IX 1945 r.												
A	55 268	40 892	99 372	85 438	255 147	207 943	21 005	14 097	430 792	348 370	*	1510
B	4229	3389	9820	5665	21 443	23 770	2360	1153	37 852	33 977	*	521
C	59 497	44 281	109 192	91 103	276 590	231 713	23 365	15 250	468 644	382 347	*	2031
Stan na 1 XII 1946 r.												
WP	28 789	23 928	44 228	40 167	100 169	107 596	8900	7598	182 086	179 289	15 767	14 976
Stan na 1 VI 1947 r.												
WP	24 345	21 182	37 695	27 779	77 067	87 254	8191	7191	147 298	143 406	10 847	8684
Stan na 1 VII 1948 r.												
WP	25 631	21 418	38 942	25 208	82 129	90 913	10 206	5628	156 908	143 167	13 752	10 768

A – samo WP, B – jednostki poza normą i KBW, C – armia polska ogółem, D – stan etatowy, E – stan faktyczny

Źródło: CAW WBG: SG, sygn. IV.501.1/A.250, Zestawienie stanu bojowego WP na 1 IX 1945 r., brak paginacji; CAW WBH, SG, IV.501.1/A.553. Meldunek o stanie WP z 1 VI 1947 r., brak paginacji; CAW WBH, SG, IV.501.1/A.558, Meldunek o stanie WP z 1 VII 1948 r., brak paginacji; CAW WBH, Departament Poboru i Uzupelnień, sygn. IV.501.2.179, Meldunek o stanie bojowym WP na 1 XII 1946 r., brak paginacji.

Stopniowe odsyłanie oficerów radzieckich do Armii Czerwonej w niczym praktycznie nie zmieniało uzależnienia polskiej armii od wschodniego sąsiada, co pozwalało mu zachować nad nią pełną kontrolę. Późniejsza „przebudowa społeczeństwa” objęła także i siły zbrojne, mające pełnić w tym procesie ważną rolę, toteż usuwanie z szeregów armii żołnierzy o odmiennych poglądach i przekonaniach stało się w WP zjawiskiem wręcz powszechnym. Do wspomnianej „czystki kadrowej” wykorzystywano specjalne komisje personalne, które dokonywały przeglądu całej kadry, zaś na podstawie ich ocen zwolniono do końca 1947 r. około 13 600 oficerów, a w 1948 r. kolejnych 1107²⁸.

W konsekwencji powyższych działań w latach 1945–1948 stan etatowy kadry oficerskiej zmniejszył się z niemal 60 000 do 26 000 (czyli o 56%), zaś procentowy udział tej grupy w całej armii wzrósł wówczas z 13 do 16%. Podobna tendencja wystąpiła w odniesieniu do faktycznej liczby oficerów, która w omawianym okresie spadła z 44 000 do 21 000 (czyli o ponad 50%), lecz i w tym wypadku udział tej grupy w armii wzrósł z 12 do 15%. Pomiędzy wrześniem 1945 a lipcem 1948 r. zmalała też etatowa liczba podoficerów z 109 000 do 39 000 ludzi, a stan faktyczny z 91 000 do 25 000. Procentowy udział tej grupy w szeregach armii wzrósł wówczas według stanu etatowego z 19 do prawie 25%, lecz faktycznie zmalał z 24 do 17,5%, co wyraźnie świadczyło o problemach kadrowych korpusu podoficerskiego. Największa redukcja w omawianym okresie objęła szeregowych, których etatowa liczba spadła aż o 75% – z niemal 277 000 do 82 000, a stan ewidencyjny o 63% – z 232 000 do 91 000. Jednak pomimo redukcji tej kategorii wojskowych w ogólnym stanie etatowym WP z 59 do 52% faktyczny udział procentowy tej grupy nieznacznie wzrósł z 61 do 64%. Było to spowodowane brakiem wystarczającej liczby podoficerów, przez co część ich stanowisk obsadzano szeregowymi. Ostatnią grupą wojskowych byli kursanci i słuchacze, których etatowa liczba zmalała pomiędzy jesienią 1945 a lipcem 1948 r. z 23 000 do 10 000, lecz procentowy udział tej grupy w armii zwiększył się z 5 do prawie 6,5%. Z kolei według stanu ewidencyjnego liczba słuchaczy i kursantów spadła z 15 000 we wrześniu 1945 r. do 5500 w lipcu 1948 r., lecz procentowy udział tej kategorii wojskowych w szeregach sił zbrojnych pozostał na poziomie

²⁸ *Dokumenty do dziejów PRL, zeszyt 16. Kierownictwo PPR i PZPR wobec wojska 1944–1956*, oprac. J. POKSIŃSKI, A. KOCHAŃSKI, K. PERSAK, Warszawa 2003, s. 30; K. OLEJNIK, *Dzieje oręża polskiego*, Toruń 2004, s. 227–229; B. POTYRAŁA, H. SZCZEGÓŁA, *Armia Stalina w okresie pokoju*, Zielona Góra 1999, s. 182–183.

około 4%. Świadczyło to o wysiłkach kierownictwa MON stworzenia niezbędnych rezerw kadrowych, lecz w pierwszych latach powojennych działania w tym zakresie nie przynosiły jeszcze wymiernych efektów. Niewielkim zmianom uległ w II połowie lat czterdziestych skład narodowościowy żołnierzy WP. Zdecydowaną większość stanowili Polacy, których według danych z 1 V 1946 r. (stan faktyczny) było aż 161 000 na 166 000 żołnierzy (97%), podczas gdy Rosjan było tylko 3089 (1,8%), Żydów – 748 (0,5%), Ukraińców – 677 (0,4%), Białorusinów – 306 (0,2%) i żołnierzy innych narodowości – 119 (0,1%). Jak widać, armia polska miała zdecydowanie narodowy charakter, choć nadal dużą część najważniejszych stanowisk dowódczych obsadzali oficerowie Armii Czerwonej²⁹.

Podsumowując, trzeba dodać, że występujące (tak w dokumentach wojskowych, jak i literaturze) rozbieżności w danych pomiędzy liczbami zdemobilizowanych żołnierzy a stanami etatowymi wynikały z dwóch zasadniczych powodów: oprócz demobilizacji prowadzono rokrocznie pobór do wojska, zaś w trakcie poszczególnych faz wspomnianej demobilizacji zatrzymywano z różnych powodów na pewien okres (zgodnie z rozkazami ministra Obrony Narodowej) część żołnierzy o określonych specjalnościach lub biorących udział w rozminowywaniu kraju bądź zwalczaniu podziemia zbrojnego. Dodatkowo dowódcy jednostek wojskowych z myśl zarządzeń ministra Obrony Narodowej i II wiceministra zwalniali do cywila szeregowych i podoficerów mających orzeczenie komisji lekarskiej o niezdolności do służby liniowej oraz uznanych za tzw. jedynych żywicieli rodzin. Warto tu dodać, że kierownictwo wojska – mając na uwadze wojenne zasługi demobilizowanych – zaopatrzyło ich w niezbędną żywność na drogę, odprawę pieniężną i ubrania cywilne oraz podjęło działania ukierunkowane na znalezienie dla nich pracy stosownie do ich kwalifikacji, co oczywiście udało się jedynie w odniesieniu do części byłych żołnierzy. Inną formą pomocy dla zdemobilizowanych była możliwość skorzystania z przepisów dotyczących osadnictwa wojskowego i otrzymania gospodarstwa rolnego. Po zakończeniu całego procesu demobilizacji personalnej WP przeszło z dniem 1 października 1947 r. na system czynnej służby wojskowej obejmującej dwa roczniki (rocznik 1925 i nowo wcielony rocznik 1926), co zapoczątkowało

²⁹ CAW WBH, SG, IV.501.1/A.246, Krótka analiza stanu osobowego na dzień 1 V 1948 r., brak paginacji; CAW WBH, SG, IV.501.1/A.542, Zestawienie stanu ewidencyjnego WP na dzień 1 V 1946 r. i Meldunek stanu ewidencyjnego WP na 1 VII 1947 r., brak paginacji; E. NALEPA, *Oficerowie Armii Radzieckiej w Wojsku Polskim 1943–1968*, Warszawa 1995, s. 32–39.

nowy okres w dziejach WP oparty na pracy pokojowej. Pomimo wielu problemów natury organizacyjnej proces demobilizacji personalnej WP został przeprowadzony sprawnie i w nakazanym terminie.

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego

Sztab Generalny, IV.501.1/A.184, IV.501.1/A.234, IV.501.1/A.246, IV.501.1/A.250, IV.501.1/A.262, IV.501.1/A.317, IV.501.1/A.431, IV.501.1/A.450, IV.501.1/A.454, IV.501.1/A.542, IV.501.1/A.553, IV.501.1/A.558, IV.501.1/A.1138.

Gabinet ministra ON, IV.500.1/A.139.

Departament Poboru i Uzupełnień, IV.501.2.179.

Źródła drukowane

Dokumenty do dziejów PRL, zeszyt 16. Kierownictwo PPR i PZPR wobec wojska 1944–1956, oprac. J. POKSIŃSKI, A. KOCHAŃSKI, K. PERSAK, Warszawa 2003.

JURGIELEWICZ W., *Organizacja i działania bojowe Ludowego Wojska Polskiego w latach 1943–1945. Wybór materiałów źródłowych*, t. 1, Warszawa 1958.

Opracowania

BABULA J., *Wojsko Polskie 1945–1989. Próba analizy operacyjnej*, Warszawa 1998.

FRONTCZAK K., *Siły zbrojne Polski Ludowej. Przejście na stopę pokojową 1945–1947*, Warszawa 1974.

GROT L., KONECKI T., NALEPA E., *Pokojowe dzieje Wojska Polskiego*, Warszawa 1988.

HERMANN H., *Zarys rozwoju Wojska Polskiego w latach 1945–1960*, [w:] *Z dziejów wojskowości polskiej. Księga jubileuszowa profesora Kazimierza Pindla w 70. rocznicę urodzin*, red. J. GMITRUK, W. WŁODARKIEWICZ, Warszawa–Siedlce 2008, s. 649–663.

KACZMAREK K., *1 Armia WP w pierwszych miesiącach po zakończeniu wojny*, „Myśl Wojskowa” 1983, R. 39, z. 3, s. 81–91.

- KACZMAREK K., *Druga Armia Wojska Polskiego*, Warszawa 1978.
- KAJETANOWICZ J., *Polskie wojska lądowe 1945–1960. Skład bojowy, struktury organizacyjne i uzbrojenie*, Toruń 2004.
- Mała kronika Ludowego Wojska Polskiego 1943–1973*, red. M. PLIKUS, Warszawa 1975.
- MIERZEJEWSKI D., *Wojsko Polskie w systemie państwa totalitarnego 1945–1989*, [w:] *Od armii komputowej do narodowej (XVI–XX w.)*, red. Z. KARPUS, W. REZMER, Toruń 1998, s. 351–363.
- MIŚKIEWICZ B., *Wojsko Polskie XX w. Zwycięstwa i niepowodzenia żołnierza polskiego*, Poznań 2006.
- NALEPA E., *Oficerowie Armii Radzieckiej w Wojsku Polskim 1943–1968*, Warszawa 1995.
- Od armii komputowej do narodowej (XVI–XX w.)*, red. Z. KARPUS, W. REZMER, Toruń 1998.
- OLEJNIK K., *Dzieje oręża polskiego*, Toruń 2004.
- PAŁSKI Z., *Rozwój Wojska Polskiego w latach 1945–1989*, [w:] *Od armii komputowej do narodowej (XVI–XX w.)*, red. Z. KARPUS, W. REZMER, Toruń 1998, s. 365–375.
- Polityka obronna Polski i jej siły zbrojne w latach 1945–1980*, t. 2, red. C. SKUZA, W. WRÓBLEWSKI, Szczecin 2006.
- POTYRAŁA B., SZCZEGÓŁA H., *Armia Stalina w okresie pokoju*, Zielona Góra 1999.
- PUCHAŁA F., SOŁTYSIK A., *Planowanie rozwoju sił Zbrojnych PRL*, [w:] *Sztab Generalny (Główny) Wojska Polskiego 1918–2003*, red. T. PANECKI, F. PUCHAŁA, J. SZOSTAK, Warszawa 2003, s. 254–265.
- SKUZA C., *Zmiana sytuacji geopolitycznej Polski po 1945 roku*, [w:] *Polityka obronna Polski i jej siły zbrojne w latach 1945–1980*, t. 2, red. C. SKUZA, W. WRÓBLEWSKI, Szczecin 2006, s. 1–78.
- Sztab Generalny (Główny) Wojska Polskiego 1918–2003*, red. T. PANECKI, F. PUCHAŁA, J. SZOSTAK, Warszawa 2003.
- Z dziejów wojskowości polskiej. Księga jubileuszowa profesora Kazimierza Pindla w 70. rocznicę urodzin*, red. J. GMITRUK, W. WŁODARKIEWICZ, Warszawa–Siedlce 2008.

Witold Jarno

PERSONAL DEMOBILIZATION OF THE POLISH ARMY IN 1945–1947

Summary. The article discusses the process of personal demobilization carried out in the Polish Army in 1945–1947. It consisted in the gradual dismissal from the army of soldiers serving in it during World War II and reducing the size of the army, adapting it to the assumptions of its peaceful organization. The final result of this process was the transition in October 1947 to a system of military service covering two age groups at a time. The process of personal demobilization of the Polish Army was not easy and quick, but despite many problems, it was managed to be carried out efficiently and on time. The aim of the article is to discuss the assumptions

of this process and the course of its individual phases, which are based essentially on archival documents. The literature on the subject was also used to the extent necessary, as it often contains divergent data on the process of demobilization, which required confronting it with the information contained in the archives.

Keywords: Polish Army after 1945, demobilization, army reorganization